

APIE KALBOS „GĖDA“

Rolandas PAVILIONIS

Pranešimas Lietuvos Mokslų Akademijos, Lietuvos Respublikos Seimo Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto ir Europos Sąjungos Ateities Lietuvos forumo tarybos konferencijoje „Lietuvių kalbos padėtis moksle ir visuomenėje“, Lietuvos MA, Vilnius, 2003 m. lapkričio 17 d.

Gerbiamas Seimo Pirmininke!
Gerbiamas Akademijos Prezidente!
Gerbiamosios ir gerbiamieji!

Yra du aiškūs kontekstai, kuriuose šiandien prasminga ir verta kalbėti apie lietuvių kalbos padėtį moksle ir visuomenėje. Vienas – europinis, pasaulinis, tarptautinis, arba, kaip mes vis labiau įprantame sakyti, globalus. Kitas – nacionalinis, lokalus.

Pirmasis, **globalus**, akivaizdu, politiškai ir kultūriškai jau neatsiejamas nuo mūsų sugrįžimo į Europos tautų šeimą ir tapimo Europos Sąjungos šalimi. Antrasis, **lokalus**, yra mūsų nacionalinio tapatumo ir nacionalinio orumo reikalas. Iš tiesų – mūsų pačių apsisprendimo būti ar nebūti savimi reikalas. Būti ar nebūti tapačiais mūsų istorijai, mūsų kultūrai ir iš čia, žinoma, mūsų kalbai.

Abu šie mūsų buvimo čia ir kartu **ne tik čia** kontekstai kaip du paviršiai iš dalies sutampa, susiliečia, tačiau nesusilieja, vienas kito nenaikina tol, kol mes patys nepradedame jų naikinti. Tol, kol mes patys jų nesupriešiname. Tol, kol neabsoliutiname kiekvieno iš jų svarbos, viršenybės vienas kito atžvilgiu. Tol, kol tarp šių dviejų kontekstų, konkrečiai – tarp tautiškumo ir europietiško, lietuviškumo ir europietiško, nežiebiame ir nekurstome ugnies, kurioje galiausiai patys ir sudegame.

Tol, kol šioje ugnyje, sukurtoje dėl supaprastintai suvoktos priešpriešos, iš gėdos nepradedama degti mūsų kalba – svarbiausias mūsų nacionalinio tapatumo ir – kad ir kaip paradoksalu – mūsų reikšimosi pasauliui, mūsų atsivėrimo, mūsų prisistatymo pasauliui, mūsų atvirumo pasauliui ženklas.

Pabandyčiau kalbėjimą apie **kalbos gėdą** susieti su kalbėjimu apie **paviršius**.

Nuo akmens amžiaus mūsų protėviai jau žinojo, jog lengviausia įžiebtį ugnį, kai vienas į kitą trinami du skirtingi paviršiai – akmuo į akmenį, paviršius į paviršius.

Šiuolaikinėje mūsų gyvenimo kultūroje, nepaisant milžiniškos technologinės pažangos, palyginus su akmenis amžiaus kultūra, mes ir vėl vis dažniau triname paviršių į paviršių ir įskeliamo ugnį ten, kur jos visai nereikia, o šokių aplink tą ugnį vadiname šiuolaikinio gyvenimo kultūra. Mums reikia ugnies ne apsaivalymui, bet vis dažniau – tik mūsų paviršiaus parodymui ir kitų paviršiaus pamatymui. Ne gilumos, o paviršiaus. Paviršiaus, kuris, kaip paprastai paaiškėja, neturi jokios gilumos, jokios gilmės. Kaip išorė be vidaus. Kaip butaforinėje knygų lentynoje – knyga be puslapių. Forma be turinio. Ir tikime, kad išorė ir yra vidus.

Todėl mūsų gyvenime tiek daug **paviršutiniškumo**. Paviršutiniškumas vis labiau užpildo ne tik visą mūsų buitį, bet ir visą mūsų būtį. Būtį paverčia buitimi, buitį – būtimi. Ne veltui sakome, jog mūsų gyvenimas – ne tik viešasis, bet ir privatus – nepaisant giliausių, sukrečiančių mokslo atradimų, vis labiau banalėja, vis labiau smulkėja, darosi vis lėkštesnis, seklesnis. Vis labiau paviršininis, paviršutiniškas.

Toks paviršiumi slenkantis gyvenimas apima vis platesnį mūsų santykių lauką, mūsų veiklos ir kūrybos, mūsų požiūrių į save ir į pasaulį lauką. Ne veltui skandalai – politiniai ar buitiniai, lokalūs ar globalūs, šokiruojantys, į jusles, į patį jų paviršių nutaikyti reginiai, į jį, į **paviršių** orientuoti spaudos, literatūros, realūs ir virtualūs tekstai, teleklipai ir televaizdai iš esmės jau nesiskiria nuo reklaminių, o gyvenimo vaidinimai nebesiskiria nuo tokių pat lėkštų teatro, kino, video vaidinimų.

Visi jie orientuoti į **tą patį paviršių**, sukasi tame pačiame paviršiuje, minta ir parazituoja tuo pačiu paviršiumi. Jie neišplaukia iš žmogaus dvasios, jo išminties gelmių, nes tokių gelmių jie paprasčiausiai nepažįsta. Tuo tarpu žmogaus kultūrai, neatšiejamai nuo jo dvasios pastangų, nuo dvasios darbo, kurį paprastai vadiname kūryba, gelmė esminga lygiai taip, kaip ji esminga horizontui, dangui, visatai.

Lygiai taip gelmė esminga ir **kalbai**.

Simbolių – rašto, garsų, vaizdų – kultūra būtų beprasmė, jeigu ji nieko nereikštų, jei simboliai reikštų ne daugiau nei pačius save, t.y. jei jie tik reikštųsi mums, bet nieko neišreikštų. Jei už paviršiaus nebūtų nieko. Jei už paviršiaus būtų niekas. Jei pats žmogus būtų tik vaikščiojanti, mieganti ir valganti forma, paviršius, o visuomenė – tokių vaikščiojančių, miegančių ir valgančių kūnų, formų, paviršių visuma, sueinančių ir išsiskiriančių, vienas į kitą besitrinančių ir dėl to dažnai konfliktuojančių.

Prieš tūkstančius metų žmogus trynė akmenį į akmenį, paviršių į paviršių, ne dėl to, kad pati trintis jam teiktų malonų pojūtį ir ne tik tam, kad įskeltų ugnį, bet tam, kad ja, ugnimi, pratęstų save, savo būtį. Šiuolaikinėje paviršių kultūroje savi-tiksle tampa ne tik ugnis, bet pati **paviršių trintis**, o mūsų požiūris į tautiškumo ir europietiško, lokalaus ir globalaus santykį ir **kalbos** vietą jame tampa tos pačios paviršių kultūros dalimi.

Nenorėdami ar jau nepajėgdami pažvelgti giliau, mes vis dažniau regime tik du paviršius. Tokio regėjimo pasekmės esti dvejopos: **konformistinės** arba **konfrontaci-nės**. Abi vienodai pavojingos mūsų kultūrai.

Vienu, **konformistiniu**, atveju, kai tariamas tautinis paviršius užleidžia vietą kitam, tariamai europietiškamajam, iš to, ką vadiname europietišku, arba vakarietišku, peirime tik tai, kas labiausiai prieinama jauslams – tik patį paviršių. Ir tikime, jog šitaip tampame europiečiais ir vakariečiais. Iš tikrųjų – vieną paviršių, savąjį tariamą tapatumą, iškeičiame į kitą, tokį pat tariamą europietiškąjį tapatumą. Sakau „tariamą“, nes ir vienas, ir kitas yra paviršinis ir neturi jokios kultūros gelmės, jokio kultūros pamato.

Antruoju, **konfrontaciniu**, atveju vienas paviršius priešinamas kitam: jų imtis ir trintis skelia žiežirbas, kartais net įžiebta ugnį, kuri, kaip ir pirmuoju atveju, ne atskleidžia kultūros, bet parodo jos nebuvimą.

Abiem atvejais, **kalba**, patekusi, įsprausta tarp šių dviejų paviršių, kenčia labiausiai. Išmainoma arba ištrinama, paniekinta paviršutiniškumo, ji dega iš gėdos. Dėl jau minėtos paprastos priežasties: nes ji – žmogaus dvasios, jo kultūros veidrodis, būdas, kuriuo žmogus atsiskleidžia, prisistato kitam žmogui, viena tauta – kitai tautai, viena kultūra – kitai kultūrai.

Tačiau jei nėra ką atspindėti, tai ir nebus atspindėta. Galėtume pasakyti dar paprasčiau: kokia kalba, tokia ir kultūra, kokia kultūra, tokia ir kalba. Bet tai nebūtų visiškai teisinga: nebent kalbėjimą tapatintume su kalba. Tačiau jau prieš šimtą metų šveicaras Ferdinandas de Saussure'as, o po jo visa kalbos filosofų plejada mokė mus to nedaryti, t.y. netapatinti kalbos ir šnekos, kalbos ir kalbėjimo, kalbos ir kalbėjimų. Kalba niekuo dėta, jei ja piktnaudžiaujama. Kalba nekalta dėl to, kad kažkas ją niekina, įspraudžia tarp paviršių, išmaino, ištrina arba sutrina. Jai paprasčiausiai **gėda**: gėda ne dėl savęs, bet dėl mūsų. Dėl mūsų kalbėjimų. Iš tikrųjų – dėl mūsų dvasios, dėl mūsų kultūros.

Gerbiamosios ir gerbiamieji!

Neįprasta kalbėti apie **kalbos gėdą**. Paprastai kalbame apie žmogaus gėdą. Bet ką daryti kalbai, kai žmogus praranda gėdą? Kai žmogui gėda būti savimi, kai lietuviui gėda kalbėti lietuviškai, kai lietuviui gėda būti lietuviu? Kai lietuviui atrodo, kad jis bus europietis, vakarietis, globalus tik tuomet, kai ant savo parduotuvės, restorano ar viešbučio, blogiausiu atveju – ant savo glaudžių matys ir kitiems rodys kažką nelietuvišką, pavyzdžiui, užrašą, kurio jis pats neperskaito ir nesupranta?

Ką daryti kalbai, kai lietuviškos popžvaigždės ar žvaigždutės prisistato Lietuvai ir pasauliui taip tarsi būtų užgimusias ir išaugusias ne kur kitur, o už Atlanto, pačioje bliuzų tėvynėje, ir šitaip svetimu paviršiumi pridengia savęs nebuvimą?

Ką daryti kalbai, kai lietuviui mokslininkui humanitarui atrodo, kad jo straipsnis anglų kalba savaime yra jo globalios kokybės įrodymas, o jo kūrybos vertintojams – esminis mokslingumo ženklas?

Tuščia tuomet kalbėti, kad per visuomenei suprantamą mokslo kalbą padedame jai pačiai suprasti save. Kad puoselėdami savo kalbą – buitinę ar mokslinę, poetinę ar filosofinę – ne tik puoselėjame, bet ir kuriame savo ir kitų lietuvių kultūrą, savo ir

visos tautos kultūrą. Turtiname ne tik savo, lokalią, bet ir globalią, žmogaus kultūrą. Tačiau jei to nesuvokiame, tuomet kas belieka kalbai, jei ne degti iš gėdos?

Kita vertus, ar ne mažiau pavojinga pačiai lietuvių kultūrai, patiems lietuviams savo kalbą naudoti kaip aptvarą nuo kitų kalbų ir nuo kitų kultūrų? Piktnaudžiauti kalba, elgtis priešingai jos prigimčiai: t.y. piktam naudoti savo kalbą, prisidengti ja, nelyginant aklu paviršiumi, nuo pasaulio, nuo kitų kultūrų. Matyti kalboje ne tiltą į kitas kultūras, bet tvorą nuo kitų kultūrų. Supriešinti kalbas, užuot turtinus jomis save, skurdinti save, užuot turtinus save. Skurdinti lietuvių mokslą, užuot jį turtinus.

Ar ne mažiau gėda mūsų kalbai, kai dėl kitų kalbų nemokėjimo ja, lietuvių kalba, tarsi skydu, lietuvis nori prisidengti ir užsidengti ne nuo paviršiaus, o nuo kitose kultūrose sukurtų ir kitomis kalbomis perteikiamų dvasios ir išminties gelmių?

Žinoma, čia būtų tuščia kalbėti apie neginčijamą žmogaus, taigi, ir lietuvių teisę bei laisvę rinktis kalbą, kaip ir kalbėjimo būdą, savo raiškai, suartėjimui su pasauliu ar atsiskyrimui nuo jo. Mokslo žmogui tokią teisę laiduoja akademinė laisvė, kuri sveikoje, demokratinėje visuomenėje visuomet skleidžiasi dviem kryptimis: tuomet, kai mokslininkas – humanitaras ar nehumanitaras – suvokia savo atsakomybę ir pareigą rūpintis visuomenės, savo tautos dvasia ir tą rūpestį perteikia visai visuomenei, visai tautai suprantama kalba, ir tuomet, kai jis reiškia save, kai gali kalbėti kita, platesnei visuomenei, ypač mokslo visuomenei suprantama kalba.

Abiem atvejais jokie tapatumų ir kalbų konflikto, jokie konflikto tarp tautiškumo ir europietiško, tarp lokalaus ir globalaus nekyla. Lokalaus ir globalaus konfliktas kyla tik tuomet, kai susiduria paviršiai. Tuomet, kai paviršius supainiojamas su gelme. Tokiame konflikte visuomet pralaimi tie, kurie paviršiui priešina ne gelmę, o kitą paviršių. Tuomet didesnis paviršius visuomet laimi prieš mažesnę. Nes didesnis paviršius visuomet įveiks mažesnę. Nes didesnę paviršių gali atsverti tik didesnė gelmė.

Kitaip tariant, jei yra ne tik paviršius, bet ir gelmė, lokalaus ir globalaus gelmė, vienas kitą naikinančio konflikto negali kilti jau vien todėl, kad globalaus nėra ir negali būti be lokalaus, o lokalus visuomet yra ir bus globalaus dalis. Nes lygiai taip **skirtingi** tapatumai sudaro visą globalaus pasaulio įvairumą. Kultūros, dvasios pasaulyje globalumas ir lokalumas negali nesugyventi, nes vienas negali egzistuoti, neegzistuoja be kito.

Todėl klausimas „Ar lietuvių kalba atlaikys globalizaciją?“ išliks pseudoklausimu tol, kol mūsų kalba bus neatsiejama nuo mūsų pačių kultūros, nuo **kiekvieno iš mūsų kultūros**. Lygiai taip – tol, kol kitos kalbos bus neatsiejamos nuo mūsų, nuo kiekvieno iš mūsų kultūros. T.y. tol, kol mes atsispirsime paviršių kultūrai. Tol, kol mes patys neįsivelsime į paviršių kultūrą. Kol netapsime dalimi paviršių kultūros.

Taigi, tol, kol **mums patiems**, o ne mūsų kalbai bus gėda dėl mūsų.